

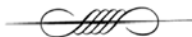
KORNÉLI BEÁTA

bea.korneli@gmail.com

történész (Szeged)

Nagy Britannia és Ausztrália közös atomprogramja 1945–1960*

The Nuclear Joint project 1945–1960 of Great Britain and Australia

ABSTRACT

Australia was determined to obtain a nuclear weapon after the Second World War. The most obvious solution seemed to collaborate with Britain doing nuclear research in the so-called “joint project”. The British defence planners had been aware of the fact that Great Britain would not survive a forthcoming nuclear attack at the dawn of the cold war and thus, they were in need of their own nuclear weapon. When the MacMahon Act came into force the Government of United States of America rejected the British to continue the joint research in the Manhattan Project and they wanted to retain their sole atom monopoly. They provided the British neither with raw material nor with nuclear technology, furthermore, they were not allowed to participate in the test blasts. Hence, the role of Australia was revalued by the British Government. Several productive initiatives such as the establishment of the Australian National University, launching the Snowy Mountains project, deployment of the Royal Australian Air Force in Southeast Asia coincided with the joint project. The culmination of the Australian–British cooperation was the atomic blast in 1952 and the decision of the British to contribute to the construction of an Australian nuclear reactor. Nevertheless, the nuclear achievements of the Soviet Union put an end to the so far successful joint project.

KEYWORDS

Cold War, Anglo–Australian co-operation, deterrent weapons, military nuclear relations, joint project

DOI 10.14232/belv.2019.2.9

<https://doi.org/10.14232/belv.2019.2.9>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Kornéli Beáta (2019): Nagy Britannia és Ausztrália közös atomprogramja 1945–1960. *Belvedere Meridionale* 31. évf. 2. sz. 153–162. pp.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

* Köszönöm Cora Zoltán segítségét és kitűnő lektori munkáját.

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

A brit–ausztrál atomfegyverprogram máig kevésbé feltárt fejezete a hidegháború történetének, ezért a tanulmány célja bemutatni az együttműködés legfontosabb mozzanatait. A legtöbb Ausztráliával foglalkozó történeti munka elsősorban a korszakra jellemző regionális és konvencionális konfliktusokkal foglalkozik.

A német légi csapások tapasztalatainak birtokában a britek szovjet atomcsapástól tartottak a hidegháború küszöbén, így legfőbb stratégiai célkitűzésük a nukleáris elrettentő erő kiépítése lett. Azonban az Egyesült Államok kormánya kizárólagos monopóliumot kívánt kiterjeszteni az addigi közös atomfegyver kutatásra, így az 1947-es MacMahon törvény életbelépésével kizárták a brit kormányt a Manhattan terv folytatásából. Ezen felül a Truman-kormány attól tartott, hogy a kommunista szimpatizáns brit kutatók atomtitkokat szivárogtathatnak ki a szovjet kormánynak. Az amerikai félelmek nem voltak alaptalanok, Klaus Fuchs, aki az atombombát fejlesztő tudóscsoport tagja volt Los Alamosban, 1943-tól adott át terveket az atombombáról a szovjet kormánynak.¹ Így az Egyesült Államok elutasította a közös kutatások folytatását, Ausztrália pedig tökéletesen beleillett a brit atomtervekbe. Ennek az egyik legfontosabb oka az volt, hogy a szigetország környezeti adottságai nem feleltek meg a kísérleti atomrobbantások és rakétatesztek követelményeinek. A brit kormány, amikor 1947-ben elhatározta, hogy önálló atomfegyver fejlesztésbe kezd a legfontosabb szempontok a helyszín kiválasztásakor a következők voltak: nagy kiterjedésű terület, amely a birodalom középpontjától távol esik, nincs kitéve egy esetleges támadásnak, a közelben található uránlelőhely, megfelelő számú szakember, kopár környezet, amely nem sínyli meg a radioaktív plutóniumfejlesztést és a bombateszteléseket. Ennek megfelelően esett a választás Dél-Ausztráliára. Bármekkora katasztrófát is szenvedett el Ausztrália a második világháború során, miután az angolok 1942-ben feladták Szingapúr védelmét,² Canberra rendkívül fontosnak tartotta, hogy beléphet egy példátlan értékű nemzetbiztonsági tervbe, az ún. közös projektbe (*joint project*), ugyanis az ausztrál kormány tartott a növekvő kínai katonai erőfölénytől valamint egy esetleges ázsiai agressziótól. A program igen átfogó volt, melynek végső céljául azt tűzték ki, hogy Ausztrália atomhatalommá válik. Ugyanakkor a brit–ausztrál tudományos együttműködést 1946 és 1957 között nem a két ország kapcsolata, hanem London Washingtonnal való politikai viszonya határozta meg. Ugyanis a Truman-kormány alatt elfogadott McMahon-féle atomtörvénnyel felfüggesztették a britekkel való közös kutatást, majd később a törvény módosításával újra megkezdődött a két ország közötti párbeszéd az atomkutatással kapcsolatban.³ Ennek hátterében pedig az a nemzetközi környezet állt, hogy a szovjet kormány 1957. október 4-én a Sputnyik-1 műholdat Föld körüli pályára állította, ami olyan tudományos és technikai előrelépést jelentett a keleti blokkban, hogy az Egyesült Államok kormánya ráébredt nem zárkozhat el többé szövetségesei elől.

¹ BALL 1995. 446.

² DAY 1988. 315.

³ GOWING 1988. 147.

A britek elsősorban az amerikaiakkal kívántak volna együttműködni, de mindez 1957-ig nem valósulhatott meg. Mielőtt a britek a végső döntést meghozták volna arról, hogy önálló atomprogramot indítanak, abban bíztak, hogy Kanada továbbra is részt vesz a Nemzetközösség programjában, még akkor is, ha az USA kilép belőle, mivel az ottawai Chalk River reaktor plutóniumtermelése kulcsfontosságú szerepet játszott a brit tervekben. 1941-ben amerikai tőke bevonásával mentették meg a kanadai Eldorado urániumvállalatot, aminek következtében a teljes kanadai ércbányászat amerikai fennhatóság alá került egészen az 1960-as évekig.⁴ A britek kísérletet tettek arra, hogy rávegyék a kanadai kormányt, hogy bontsa fel az egyezményt az amerikaiakkal és mentse meg a Montreal-programot, de a Kanadai Nemzeti Kutatóbizottság elnökét, C. J. Mackenzie-t azzal az utasítással küldték Londonba, hogy utasítsa el a brit kérést. Churchill miniszterelnök szemére vetette a kanadaiaknak, hogy becsapták az egész Brit Birodalmat.⁵ A Chalk River vezetője, Sir John Cockcroft visszavonult 1945 novemberében, Mackenzie pedig kijelentette, hogy Kanadának nincs más választása, mint a Washingtonnal való együttműködés. 1946-ban, mielőtt megszületett volna a döntés a brit atomprogramról, egyértelművé vált, hogy Kanada nem kíván részt venni a Nemzetközösség projektjében. A brit elhatározásra rányomta bélyegét a háborús tapasztalat: – a német bombázás után a szigetország egy újabb légitámadást, immáron atomfegyverekkel történő légcsapást nem élne túl, ezért a birodalomnak életbevágó érdeke volt az elrettentő nukleáris védelmi képesség létrehozása, amihez viszont a Brit Nemzetközösségen belül nagyobb együttműködésre volt szükség.⁶

Attlee kormányfő 1946 februárjában jelezte a kabinetnek, hogy szándékában áll a Nemzetközösség tagjaival való szorosabb kapcsolat kiépítése, ami elősegítheti egy esetleges háborúban a tudományos és technikai fejlesztésben való együttműködést és a mindehhez szükséges nyersanyagok biztosítását. Ugyanebben a hónapban a brit kormány megküldte a hivatalos felkérést az ausztráli kormányhoz az atomprojekt közös kidolgozására.⁷ A felkérés elfogadását követően 1960-ig Woomera lett a brit rakéták elsődleges teszterülete, továbbá Monte Bello Nyugat-Ausztráliában és Maralinga. Ugyanakkor az ausztrál munkáspárti miniszterelnök, Ben Chifley csak azzal a kikötéssel fogadta el a felkérést, hogy országa hozzáférhessen az összes atomkutatással kapcsolatos információhoz és a jövőben az ausztrálok gyárthassák az atomfegyvereket Nemzetközösségszerte. Chifley feltételei jelentették az első lépések Ausztrália iparosításához és a közös védelmi politika kialakításához az Egyesült Királysággal. A Nemzetbiztonsági Tanács előkészítette Chifley-nek Ausztrália stratégiai és védelmi terveit és lefektette azokat az irányelveket, amelyek meghatározták a következő évtized politikáját.⁸ A tudományos kutatás volt a kulcs: az atombomba megjelenése bebizonyította, hogy a tudomány mekkora befolyást képes gyakorolni a katonai-hatalmi erőfölényre. A hadászati célú tudományos fejlesztések képesek visszaállítani az egyensúlyt a gyenge és az erős nemzetek között, ami most különösen fontosá vált Chifley szerint.⁹

⁴ BOTHWELL 1994. 22.

⁵ REYNOLDS 1998. 855.

⁶ WILLIS 1995. 59–89.

⁷ REYNOLDS 1998. 856.

⁸ Uo.

⁹ Uo.

A brit–ausztrál stratégiai szövetséget 1946 májusában kötötték meg egy londoni miniszterelnöki konferencián. Ugyanebben az időpontban volt egy másik konferencia is, a birodalmi tudományos delegáció is összeült Londonban egy nem hivatalos nemzetközösségi konferencián. A gyűlés elnöke a brit atombomba főtervezője, Sir Henry Tizard volt, aki megjegyezte, hogy a biológiai és atomkutatásoknak várhatóan 10 év múlva, 1956–1957 körül lesznek kézzelfogható eredményei. Az első plenáris ülésen Tizard hangsúlyozta, hogy a Brit Nemzetközösség a példa arra, hogyan tudják megőrizni a nemzetek a szuverenitásukat, ugyanakkor képesek meghaladni határaikat és együtt dolgozni a közjó érdekében. Tizard elsősorban a domíniumok tudományos humán erőforrását akarta kiaknázni. Ugyanis 1946 májusában a Barlow-bizottság megállapította, hogy komoly szakemberhiány várható Angliában, hiszen 1955-re a brit egyetemek körülbelül 60 ezer tudóst képesek kibocsátani, miközben legalább 70 ezerre lenne szükség. Mindezt súlyosbította a komplex fegyverprogramba való belépés: azaz az atombomba és a hozzá kapcsolódó szállítórendszer fejlesztésébe. Ezért a védelem területén felhalmozódott óriási mennyiségű kutatómunkát meg kell osztani az ausztrálokkal. A munkamegosztás szükségességéhez hozzájárult a korlátozott erőforrások és Nagy-Britannia földrajzi fekvése is. A fő kutatási irány az atomenergia, a biológiai hadviselés és az irányított rakéták fejlesztése volt. Ezért az Egyesült Királyság támogatott minden együttműködést a domíniumokkal a védelmi tudományterületet illetően és minden olyan jellegű törekvést, ami ebbe a tevékenységbe beletartozott. L. E. Beavis vezérőrnagy, az ausztrál delegáció vezetője megjegyezte, hogy mindent megtesznek annak érdekében, hogy létrejöjjön a két ország közötti megállapodás és a legteljesebb részt vállalhassák a Nemzetközösség védelmi kutatásaiban. Beavis különösen az atomkutatásról szeretett volna tárgyalni. Chifley Attlee-től értesült arról, hogy az atombombákhoz plutóniumot használnak, így azt remélte, az atomerőművek által termelt elektromos áram országos fejlesztésének lehetősége jó úton halad.

Az ausztrál delegáció hangsúlyozta, hogy Woomera földrajzi adottságai tökéletesen megfelelőek a következő generációs interkontinentális ballisztikus rakéták teszteléséhez, mint a Black Knight és Blue Streak. A konferencián szó esett arról, hogy Woomera olyan terület, ahol a látótávolság is megfelel annak a biztonsági küszöbnek, hogy a szabadesésű atombombatesztek végrehajthatók legyenek. Vagyis ezen a konferencián dőlt el, hogy a nukleáris fegyvereket Ausztráliában fogják tesztelni.¹⁰

Ez a konferencia volt a kezdete annak a birodalmi együttműködésnek, amelyre eddig még nem volt példa. A találkozó után, 1946. június 15-én Chifley a következőket jelentette ki a kabinetnek: „*A Nemzetbiztonsági Tanács látja, hogy az atomenergiának messzemenő hatásai lesznek a nemzetközösség országaira, és a mi legfőbb célunk az, hogy csatlakozzunk a birodalmi védelmi programhoz.*” Ennek megfelelően Chifley felvázolta, hogy az ausztrál atomprogram három lépésből fog állni: az ausztrál uránérc kitermeléséből, a fizikusvegyész- és mérnökképzés fejlesztéséből es egy atomreaktor létrehozásából, amely ipari célokat szolgál.¹¹

A konferencián Mark Oliphant ausztrál atomfizikus, aki szerepet játszott a háborús időszak alatt a brit atomprogramban, megszívlelendő tanácsot adott Chifley-nek. Oliphant ekkor a Birminghami Egyetem fizikaprofesszora volt, s 1946 januárjában az ausztrál atomprogram mellett foglalt állást. Oliphant azzal érvelt, hogy: az atomkorszakban a biztonságpolitikai tervek

¹⁰ MORTON 1997. 575.

¹¹ REYNOLDS 1998. 858.

önmagukban hasztalanok, kizárólag pedig a tengeri flottára összpontosítani lehetetlenség. Chifley miniszterelnököt nem kellett győzködni, azonban a program meglehetősen drágának bizonyult. Az előirányzott kezdeti teljes költségvetés meglehetősen alultervezett volt. Oliphant becslései szerint 500 000 fontra lett volna szükség a felsőoktatásra történő kiadások fedezésére, míg az ausztrál kormány eredetileg 120 000 fontot szánt a projektekre személyenként. Az atomfizikai kutatások magas költségvetési és infrastrukturális igényei új egyetemi központ létrehozását tették szükségessé.¹² Az Ausztrál Nemzeti Egyetem alapítása egybeesett a brit atomprojekttel. Oliphant annak idején maga választotta ki a brit Harwell reaktor területét, 30 mérföldre Oxfordtól, ahol fontos tényező volt, hogy távol essen a lakott területektől, rendelkezésre álljon elektromos áram, vízforrás és legyen egyetem a közelben. Ennek az analógiájára jelölték ki az Australian National University területét is, az ausztrál főváros szívében, ahol a politikai, katonai és adminisztratív központok is közel voltak, geopolitikailag védett területen feküdt, vagyis elég távol a hidegháborús konfliktuszónától, viszont közel volt az atomenergiaprojekt központjához a Snowy Mountains helyszínéhez.¹³

1949. február 22-én az ausztrál kormány memorandumban fejtette ki, hogy az atomprogram helyszínének egy olyan területet jelölt ki, amely védett az ellenséges csapásától, bővelkedik elektromos áramban és elérhető közelben vannak az egyetemek, könyvtárak. A szövetségi főváros ideálisnak bizonyult minden szempontból. A Chifley-kormány háború utáni fejlesztési programja a Snowy Mountains tervben összpontosult, amely egy hatalmas duzzasztógát, földalatti áramfejlesztő állomás és csatornák kiépítését tartalmazta, amivel lehetőség nyílt a belső, száraz területek öntözésére is. Mindez remek alkalmat kínált az angol befektetők számára. Snowy Mountains ideális helynek tűnt a plutóniumot termelő, nagy teljesítményű atomreaktor felállítására, aminek hűtéséhez és szabályozásához egyaránt hatalmas vízmennyiségre volt szükség. Az ausztrál védelmi szakemberek mellett érveltek 1948-ban Londonban, hogy az új reaktort Ausztráliában lehet csak megépíteni, mivel az Egyesült Királyságban a hasadó hulladék tárolásának megoldása körülményes, s olyan helyet kell találni az új atomreaktoroknak, ahol 30-40 mérföldes körzetben nincs lakott terület. Ilyen hely gyakorlatilag nem létezett a szigetországban.

1949-ben a NATO lett a legerősebb nemzetközi katonai szervezet, mely védelmet nyújtott a szövetségeseknek egy ellenséges támadással szemben az USA atomvédelemnél. Az 1951-ben életre hívott ANZUS¹⁴ (védelmi célú háromoldalú nemzetközi egyezmény Ausztrália, Új-Zéland és az Egyesült Államok között) sokkal lazább formáció volt, mely megosztotta az ausztrál kormányt. Percy Spender és Richard Casey, az ötvenes évek külügyminiszterei a minél szorosabb washingtoni kapcsolatot preferálták, viszont Sir Robert Gordon Menzies miniszterelnök (1949–1966) inkább a brit kapcsolatot részesítette előnyben, mivel úgy vélte, hogy az eredményesebbnek bizonyulhat, különösen a globális háborús tervet illetően. Abban azonban mindannyian egyetértettek, hogy a szövetségeseken keresztül részletesebb stratégiai tervhez kell hozzájutniuk. Ugyanakkor hamarosan világossá vált, hogy az Egyesült Államok nem kívánja figyelembe venni Ausztrália nukleáris törekvéseit. Így Londonra és Canberrára olyan washingtoni nyomás nehezedett, hogy az atomkutatás helyett hagyományos fegyverezését fejlesszék. Ezzel viszont sem a britek, sem az ausztrálok nem értettek egyet.

¹² FOSTER–VARGHESE 1996. 16.

¹³ GOWING 1988. 160–162.

¹⁴ Australia, New Zealand, United States Security Treaty.

A koreai háború alatt az Attlee-kormány attól tartott, ha Washington beváltja fenyegetését, hogy beveti az atombombát Koreában, a helyi konfliktus ismét világháborúba torkollhat.¹⁵ A pánik pedig abból származott, hogyha ez megtörténik, válaszlépésként a Szovjetunió megtorló nukleáris támadást indíthat Nagy Britannia ellen, hiszen akkor még a szállítórendszerek hatótávolsága nem tette lehetővé az atomfegyverek közvetlen bevetését az Egyesült Államok ellen. Az 1950 júliusában Londonban tartott megbeszélésen egy átfogó védelmi együttműködés tervezetén dolgoztak az ausztrál vezetéssel. Az ausztrál bizottság vezetője, a kormány biztonságpolitikai tanácsadója, L. H. Martin kész volt még több kutatót alkalmazni az atomfegyver fejlesztésében. Bár az ausztrál kormány aggodalmát fejezte ki a robbantások után keletkező radioaktív szennyeződés miatt, meg kellett állapodniuk arról, hogy szárazföldi vagy víz alatti robbantásokat hajtanak-e végre. Martin hangsúlyozta, hogy a legnagyobb ausztrál városok is ki lennének téve a víz alatti atomrobbantás utáni szökőár veszélyének, így Monte Bello szigetére esett a választás.¹⁶ A Védelmi Kutató Bizottság a megállapodást 1950. október 2-án írta alá. A kutatócsoport Oliphant vezetése alatt egyesült. Az ausztrálok további középtávú célja egy nehézvízes atomreaktor felépítése volt, amely hozzájárulhatott a biztonsági célú plutóniumtermeléshez.

Churchill Anthony Edennek adta át az atomprogram irányítását, aki sokkal szorosabbra kívánta fűzni az együttműködést a hollandokkal, dél-afrikaiakkal és az ausztrálokkal, mint az amerikaiakkal.¹⁷ Az októberben végrehajtott sikeres „Totem” teszt Közép-Ausztráliában hozzájárult annak az egyezménynek az elfogadásához, amelynek értelmében az állandó teszthelyszín Maralinga lett. Mintegy húsz robbantást hajtottak itt végre, beleértve a termonukleáris fegyverek tesztelését is. Viszonzásul a Brit Atomenergia Hatóság (UK Atomic Energy Authority) támogatta Ausztráliát az erőműépítésben. 1954 júliusában a Brit Atomenergia Hatóság segítségével megkezdődött egy teljes atomerőmű felépítése, amelynek az első lépése egy kísérleti reaktor megépítése volt Lucas Heights-ben, Sydneytől délre, az ipari zóna és az egyetemek közelében. Ez a brit Harwell reaktor ausztrál mása volt. A tervezetet 1954. szeptember 20-án nyújtotta be Beale a kabinetnek. Ausztrália 1956-ig jelentős pénzeket investált az atomenergia kutatásába. Lucas Heights területén nyolc egyetemi campus épült, a képzés lefedte az akkor szükséges tudományos igényeket, a fizikai, a kémiai, a kohászati, a villamosmérnöki tanulmányokat valamint a geofizikát. Az ausztrál személyi állományt is bevonták a teszterület fejlesztésébe, a légénység nagy részét a Salisbury üzemszáz látta el felszereléssel. A teszthelyszín rendelkezett saját meteorológiai személyzettel, telefonközponttal, postaszolgálattal, az ausztrál légierő alakulataival, biztonsági személyzettel, hadianyagügyi osztállyal és polgárőrséggel. A britek joggal jegyezték meg Menzies kormányfőnek, hogy Woomera és Maralinga valóban hozzájárul a Nemzetközösség biztonságához.¹⁸

A woomerai közös projekt részben elérte a célját, átalakította Ausztrália iparát. 1953-ban megalakult a védelmi üzletágban tevékenykedő vállalkozók társulása, a konzorcium felépített egy miniatűr hadiipari komplexumot Salisburyben, Dél-Ausztráliában, a rakétakilövőpályának kijelölt helyen. A projekt magába foglalta a csatornaépítést, üzemeket, mérnöki terveket és ipari komplexumokat. A fő brit repülőgyártó vállalat is érintett volt a fejlesztésben, Salisburyben számos laboratórium egyesült fegyverkutató vállalatokkal. 1956 márciusában az ausztrál kabinet

¹⁵ REYNOLDS 1998. 861.

¹⁶ REYNOLDS 1998. 861.

¹⁷ SIMPSON 1989. 140–159.

¹⁸ SYMONDS 1985. 313–314.

50 millió fontot költött Woomerára, a költségek további 9,5 millió fonttal növekedtek. Jelentős számú számú szakembert képeztek ki, s egy sor korszerű eszközt fejlesztettek, mint például a WREDAC elsőgenerációs számítógépet. Az ausztrál pénzügyminisztérium 1956-ban elkötelezte magát a brit vezető fegyverkutató cégek mellett, beleértve a Hawker de Havillandot és a Brit Légi Jármű Társaságot. A fő cél az volt, hogy Ausztrália megszerezze magának a Blue Streak középhatótávolságú ballisztikus rakétákat.¹⁹

Az együttműködés meghozta a britek sikerét is, kifejlesztették saját elrettentő fegyverüket 1956 és 1957 folyamán, abban az időszakban, amikor a szovjet rakéatechnika és termonukleáris fegyvertesztek sikereitől visszhangzott a keleti blokk, ami végül kikövezte az utat ahhoz, hogy az angol–amerikai atomkapcsolatok ismét intenzívebbé váljanak. Az 1957-es amerikai–brit bermudai találkozó után erősödött meg a szándék az együttműködés újjáélesztésére. Ez a konferencia volt a kezdete annak a folyamatnak, mely háttérbe szorította az angol–ausztrál közös projektet és a birodalmi védelmi együttműködést.²⁰ Az angolok speciális pozícióba kerültek, amikor 1958. június 19-én az amerikai kongresszus jóváhagyta az atomenergiáról szóló 1954-es törvény módosítását, mely korlátozta a nukleáris fegyverekre vonatkozó információcserét. Ez a változás komoly előrelépés volt a nukleáris fegyverkutató területén, amit hamarosan a rakéta-együttműködés követett. 1955-ben az USA megkezdte a szövetségeseivel a rakétafejlesztő programot, melynek a Szputnyik-1 1957. október 4-ei fellövése adott még nagyobb lendületet. Eisenhower elnök engedélyezte a rakéta-program fejlesztésének felgyorsítását, beleértve a NATO középhatótávolságú rakétáit is. A nagyjelentőségű fejlődés ellenére az elnök 1960. február 24-én kifejtette a Nemzetbiztonsági Tanács előtt, hogy „*saját célunk fenntartani egy olyan stratégiai egyensúlyt, amely még elfogadható az amerikaiak számára*”. A találkozó után a brit kormány lefújta a Blue Streak további fejlesztését, annak ellenére, hogy 84 millió fontot költöttek rá.

Egy hónappal a bermudai konferencia után a britek hozzájutottak a kanadai uránérchez is azáltal, hogy megegyeztek az Eldorado bányatársasággal.²¹ Júliusban a brit és az amerikai vezetés megbeszélést tartott a nukleáris fegyverek hasadóanyag gyártásának terveiről, amibe közvetlenül Ausztrália is bekapcsolódhatott. 1957-ben Canberra kétszer annyit költött Lucas Heights-re, mint amennyit előirányoztak a költségvetésben, azonban a Brit Atomenergia Hatóság elkezdte korlátozni az információ átadását az ausztráloknak, különösen a berilliumkutatásra vonatkozó eredményeket.²² A liberálisok, mint W. C. Wentworth és a későbbi miniszterelnök, John Gorton sietteték az ausztrál atomprogrammal kapcsolatos kutatási eredményeket, amelyet Phillip Baxter, az atombizottság elnöke is helyeselt, azonban a Menzies-kormány hezitált. Ausztrália atomprogramja megakadt, s ahhoz, hogy mindezt folytatni lehessen, példátlan nemzeti erőfeszítésre lett volna szükség. 1958 júniusában összehívtak egy szimpóziumot az Ausztrál Atomenergia Tanács megbízásából. Az ülésen részt vett számos részvényes, energiabizottsági tag, valamint az egyetemek, az ipar és a kormány képviselői. A tanács elnöke, Philip Baxter kijelentette, hogy tenyésztőreaktor telepítése csak a század második felében lehetséges.²³ Az viszont egyértelművé vált, hogy az angol–amerikai nukleáris kapcsolatok helyreállítása és az atomfegyverkezés

¹⁹ MORTON 1997. 213–222.

²⁰ BALL 1995. 439–454.

²¹ BOTHWELL 1994. 398.

²² RHODES 1995. 530.

²³ *Australian atomic energy symposium* 1958. A tenyésztőreaktor olyan atomreaktor, amely több nukleáris üzemanyagot állít elő, mint amennyit elhasznál.

szigorítása csökkentette Canberra azon mozgásterét, hogy atomhatalommá váljon. Az ausztrál kormány egészen az 1960-as évek végéig tiltakozott az ellen, hogy aláírja az atomsorompóegyezményt. Az ausztrál stratégia az volt, hogy lépést tartsanak a technológiai fejlődéssel, annak érdekében, hogyha a helyzet lehetővé teszi, a legrövidebb időn belül képesek legyenek atomfegyver gyártására.

A második világháború után az Ausztrália, Új-Zéland és Malajzia által 1948-ban megkötött regionális védelmi egyezményben rögzítették, hogy a birodalom képviselőjében a legfontosabb hatalom a Csendes-óceán déli részén Ausztrália, ami különösen az ausztrál légierő jövője szempontjából bizonyult hasznosnak. Az 1950-es években a „Plan D” értelmében az ausztrál légierőt (RAAF) használták a távol- és közel-keleti berepülésekhez.²⁴ A probléma a britek számára az volt, hogy nem lehetett véglegesíteni Ausztrália szerepét egy esetleges fegyveres konfliktusban, ugyanis Washington visszautasította a tervekről való tárgyalást.²⁵

Ausztrália fő célja az volt, hogy együttműködhessen atomvédelmi területen a NATO-val, csak hogy a NATO-haditervek nem terjedtek ki Ázsiára. A másik probléma, hogy tárgyalások kezdődtek az ENSZ-ben a nukleáris fegyverek terjedésének csökkentéséről. 1954. október 14-én Menzies kifejtette az ausztrál kormány álláspontját Washingtonnak, miszerint a nagyhatalmak Európa és az USA védelmével vannak leginkább elfoglalva, és a kellelénél kevesebb figyelmet szentelnek az egyre erősödő kínai katonai erőforrásokra, amely felboríthatja a világ stratégiai erőegyensúlyát. Sir James Plimsoll külügyi államtitkárhelyettes 1955 januárjában hangsúlyozta, hogy egy esetleges háborúban elszigetelődhet, így biztosítani kell önállóságát, ami azt jelentette, hogy Ausztráliának elengedhetetlenül szükséges felszerelkeznie taktikai nukleáris fegyverekkel. McCaultey marsall, a légierő vezérkari főnöke ugyanekkor megerősítette, hogy az ausztrál légi-erőnek vannak nukleáris fegyverek bevetésére alkalmas gépei, ennek ellenére az ANZAM túl gyenge egy Kínával való nyílt fegyveres konfrontációhoz. Menzies jelezte, hogy a nukleáris fegyverek leszerelése következtében nem fogják tudni ellátni a Maláj-félsziget védelmét. Az ausztrál miniszterelnök 1955. március 14-én hangsúlyozta, hogy Ausztráliának szüksége van a taktikai atomfegyverekre az egyre növekvő kínai kommunista veszély és az ázsiai agreszsió ellen.

A britek úgy gondolták, hogy a nukleáris támadás megelőzésének egyetlen módja az aktív elrettentő fegyver birtoklása.²⁶ Az ausztrál doktrína ugyanez volt. 1955. június 13-án az ausztrál védelmi bizottság egyetértett London azon nézetével, hogy szükség van elrettentő fegyverre, Délkelet-Ázsia biztonsági tervének sikeressége pedig a kezdetkor kibocsátott nukleáris támadás hatékonyságától függ. A brit védelmi bizottság jóváhagyta az ausztrál légierő kiterjesztését Butterworth városban, Malajziában. Indonézia védelme fontos volt a brit stratégiai pozíciók érdekében a Távol-Keleten és Ausztrália védelmében is.

W. J. Hudson a szuezi válságról szóló könyvében megemlíti Menzies vak lojalitását a brit kormányhoz. Hudson szerint a britek támogatása az egyiptomi invázióban Ausztráliának sem anyagilag, sem diplomáciailag nem állt érdekében, hiszen Ausztrália területi egysége tisztán az Egyesült Államoktól függött, nem pedig Nagy-Britanniától.²⁷ Végül is Ausztrália csak diplomáciailag támogatta Nagy-Britanniát a szuezi válságban. Menzies viszont biztosította a brit

²⁴ STEPHENS 1995. 29–50.

²⁵ REES 1996. 50.

²⁶ REYNOLDS 1998. 869.

²⁷ HUDSON 1989. 7.

kormányt, hogy kész tovább is elmenni, és utalt rá, hogy akár a légierőt is beveti. Ausztrália ugyanabból a megfontolásból vállalt szerepet a szuezi válságban, mint az egyesített atomprojektben és a Maralinga-tesztben, hogy brit segítséggel atomfegyverhez juthasson. A védelmi bizottság egyetértett azzal, hogy az atomfegyverekhez való hozzájutás igen fontos lenne, Ausztráliának szükséges az észak-nyugati védelem, különösen, ha a brit vagy az amerikai légierő máshol van lekötve. Egyes nézetek szerint Ausztrália sebezhető lehet, ha a szovjetek légitámadást indítanának a Timor-szigetről vagy az antarktisi bázisukról. Ennek megfelelően a britek azt javasolták, meg kellene kérdeznük az amerikaiakat a szigorú kommunikációs zárlat ellenére, fejleszthetnek-e atomfegyvert, folytatva a brit–ausztrál közös projektet.

Az atomfegyverkezés tekintetében az említett bermudai konferencia teljes kudarc volt az ausztrálok számára. Az USA külügyminisztere, John Foster Dulles derűlátóan jelentette ki a delegátusnak, hogy amennyiben a szovjetek hajlandók elfogadni a leszerelési indítványt, akkor a nukleáris fegyverkezésben szünet következik, ami azt jelenti, hogy a NATO nem terjeszti ki tagságát a következő jelölt országra, vagyis Ausztráliára. Eisenhowernek nem voltak különösebb tervei Ausztrálival, elfogadta a bermudai konferencia után készült védelmi jelentést, melyben Ausztrália és Új-Zéland nem játszik szerepet egy esetleges atomháborúban sem logisztikai, sem ipari szempontból. Ezek után Menzies 1957. szeptember 19-én jelentette be a parlamentben, hogy „jelenleg” a nukleáris fegyvergyártásra vonatkozó ausztrál kérelmet elvetették, aminek fő oka az USA új külpolitikája. A globális háború esélye egyre inkább háttérbe szorult, ennek ellenére a lokális konfliktusoknak még fennáll a veszélye és ez határozza meg Ausztrália szerepét Délkelet-Ázsia biztonságpolitikájában, amelyben – úgy tűnik – a dzsungelharoké lesz a főszerep. Nukleáris támadásra legfeljebb az északi félteke számíthat, így a délin nincs ok atomfegyvert állomásoztatni.

Az ausztrál kormány a második világháború befejezése után meglehetősen elszigetelten érezte magát a délkeleti féltekén, részben a sokkal nagyobb lélekszámmal bíró ázsiai szomszédai, részben a kommunista Kína egyre fenyegetőbb katonai ereje miatt. Ezért úgy határozott, hogy területének leghatékonyabb védelmét az biztosítaná, ha saját elrettentő fegyverre, vagyis atombombára és szállítórendszerre tehetne szert. Washington ugyanebben az időben kizárta a brit kormányt az előzőleg közös Manhattan terv keretében végzett atomfegyver kutatásból. Elsősorban mert meg kívánta őrizni kizárólagos atommonopóliumát illetve mert tartott attól, hogy a brit kutatók titkos információkat szivárogtathatnak ki a szovjet kormánynak. Azonban ezt a helyzetet a brit kormány nem hagyta annyiban, mert úgy vélte, hogy az atomfegyver birtokában hatékonyan védhetné területét egy esetleges szovjet atomtámadással szemmel, ezért új szövetséges után nézett. Mivel mind az ausztrál kormánynak, mint a brit kormánynak egybeestek katonai céljaik 1947-től közös atomkutatásba kezdtek. A rakétatesztek és az atomrobbantások helyszínül a nyugat ausztrál partjainál elhelyezkedő Maralinga területét jelölték ki. A tudományos kutatásoknak pedig az ún. Snowy Mountains kísérleti atomerőmű adott otthont. Ennek az együttműködésnek a Szovjetunió rakéatechnikai és termonukleáris fegyverekkel kapcsolatos sikerei vetettek véget, mert válaszképpen az Eisenhower-kormány felgyorsította atomfegyver gyártással kapcsolatos programját és a Bermuda csúcstalálkozó keretében ismét felújította kapcsolatát a brit Macmillan-kormánnyal. 1957-ben a brit kormánynak végül sikerült szert tennie az áhított atomfegyverre így a Nemzetközösségen belüli ausztrál–brit együttműködés véget ért.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BALL, SIMON (1995): Military Nuclear Relation between the United States and Great Britain under the Terms of the McMahon Act, 1946–1958. *The Historical Journal* vol. 38. no. 2. 439–454.

BOTHWELL, ROBERT (1994): *Eldorado: Canadas's National Uranium Company*. Toronto, University of Toronto Press.

CLARK IAN – WHELLER, NICHOLAS (1989): *British origins of nuclear strategy, 1945–1955*. Oxford, Clarendon Press. 140–159.

DAY, DAVID (1988): *The Great Betrayal: Britain, Australia and the Onset of the Pacific War, 1939–42*. London, W. W. Norton & Company.

FOSTER, STEPHEN – VARGHESE, MARGARET (1996): *The making of the Australian National University*. Sidney, Allen & Unwin.

GOWING, MARGARET (1988): *Independence and Deterrence: Britain and Atomic Energy, 1945–1952*. I. köt. London, The Macmillan Press Ltd.

HUDSON, WILLIAM JAMES (1989): *Blind Loyalty: Australia and the Suez Crisis, 1956*. London, Melbourne University Press.

MORTON, PETER (1997): *Fire across the desert: Woomera and the Anglo–Australian joint project, 1946–1980*. Canberra, Australian Government Publishing Service.

REES, G. WYN (1996): *Anglo–American approaches to alliance security, 1955–60*. London, University of Leicester.

REYNOLDS, WAYNE (1998): Rethinking the joint project: Australia's bid for nuclear weapons, 1945–1960. *The Historical Journal* vol. 41. no. 3. 853–873.

RHODES, RICHARD (1995): *Dark sun: the making of the hydrogen bomb*. New York, Simon & Schuster.

SIMPSON, JOHN (1986): *The Independent Nuclear State*. London, Macmillan Publishers Limited. 114–115.

STEPHENS, ALAN (1995): *Going solo: the Royal Australian Air Force, 1946–71*. Canberra, Australian Government Publishing Service. 29–50.

SYMONDS, J. L. (1985): *History of British Atomic Test in Australia*. Canberra, Australian Government Publishing Service.

WILLIS, KIRK (1995): The origins of British nuclear culture, 1895–1939. *Journal of British Studies* vol. 34. no. 1. 59–89.